

A kálium-lítium-niobát kristály tulajdonságai és hibaszerkezete

Doktori disszertáció Tézisei

PTE TTK Fizika Doktori Iskola

Nemlineáris optika és spektroszkópia program

MTA Wigner FK SZFI

Témavezető: Kovács László

Hajdara Ivett

2012. október 12.

1. Előzmények és célkitűzések

A lézerfizika fontos feladata a lézerek hullámhosszának minél szélesebb tartományra történő kiterjesztése. Ennek egyik lehetséges megoldása a lézersugárzás nemlineáris optikai kristályokkal történő átalakítása (frekvenciatöbbszörözés, frekvenciakeverés, optikai parametrikus erősítés). Ilyen tulajdonságokkal rendelkezik a kálium-lítium-niobát ($\text{K}_3\text{Li}_2\text{Nb}_5\text{O}_{15}$, KLN) kristály.

A KLN tetragonális volfrám-bronz típusú, ferroelektromos nemlineáris optikai kristály. A tipikus lézerdiódák 800 nm fölötti hullámhossztartományban emittálnak, ezt a KLN jó hatásfokkal alakítja át, lehetővé téve például orvosi minták analízisére szolgáló lézerfény létrehozását egészen 400 nm-ig. A KLN kristályt használják elektrooptikai és piezoelektromos eszközökben, nemlineáris optikai alkalmazásokban, nano-strukturált domén szerkezetű anyagok előállításánál, piezo-kerámiák gyártásánál, és fontos lehet biológiai minták elemzésére szolgáló THz-es alkalmazásokban is.

A KLN kristály nem kongruens olvadású, csak oldat-olvadékból lehet növeszteni. A kristályon belül a növekedési irány mentén az összetétel folyamatosan változik. Ideális, sztöchiometrikus $\text{K}_3\text{Li}_2\text{Nb}_5\text{O}_{15}$ nem növeszthető; többlet nióbbium ionok épülnek be lítium helyekre (Nb_{Li}), stabilizálva a kristályrácsot.

Az 51 - 55 mol% nióbbium koncentrációjú kristály ferroelektromos, míg 55 - 68 mol% közötti nióbbium tartalom esetén nem ferroelektromos fázis alakul ki. A ferroelektromos fázisú tartományban a magasabb nióbbium tartalommal rendelkező kristályok relaxor tulajdonságokat mutatnak, a dielektromos állandó hőmérsékletfüggésében frekvenciafüggő, széles csúcsok észlelhetők.

A KLN kristály felhasználási lehetőségeit korlátozzák az inkongruens olvadás miatt bekövetkező összetételbeli változások. A kristály kémiai összetételének változása jelentős mértékben befolyásolja a fizikai tulajdonságait, pl. rácsállandó, Curie-hőmérséklet, törésmutató, második harmonikus keltés, stb.

A kálium-lítium-niobát kristály tanulmányozása során megismert irodalmi adatok gyakran bizonytalanok, mert egy-egy kristályminta vizsgálatánál nem említik meg, hogy a kristály mely részéből vágták ki az adott mintát. Az összetétel növesztés során bekövetkező változása miatt azonban ez az adat nagyon fontos. Ezen kívül a KLN létezési tartománya a fázisdiagramban nincs pontosan meghatározva az irodalomban, és a kristály szerkezeti modelljében is ellentmondás fedezhető fel.

Doktori munkám során fő célom olyan módszer kidolgozása volt, amelynek segítségével a KLN kristályok valódi összetétele

meghatározható. Az eddigi vizsgálatok azt mutatták, hogy kémiai analitikai módszerekkel nem tudjuk az összetételt kellő pontossággal meghatározni, ezért a fizikai paraméterek változását követtem különböző összetételű olvadékból növesztett KLN kristályokon és az eredményeket összevettem szilárd fázisú reakcióval előállított ismert összetételű minták tulajdonságaival.

A szobahőmérsékleten stabil, ferroelektromos KLN fázis azonosítása érdekében szilárd fázisú kémiai reakcióval előállított KLN kerámia minták fázisváltozásait követtük röntgendiffrakciós vizsgálatok és dielektromos mérések segítségével. A KLN kristályok pontos összetételének meghatározása érdekében ultraibolya, infravörös abszorpciós és Raman spektroszkópiai, valamint dielektromos mérések együttes alkalmazhatóságát vizsgáltam. Az eredmények felhasználásával modellt állítottam fel a kristályrács hibáinak leírására. A hibamodellt alkáli fémekkel adalékolt KLN kristályok vizsgálatával ellenőriztem. A dielektromos mérések eredményeinek kiértékelésével vizsgáltam a KLN kristályok fázisátalakulását is.

Doktori munkámat az MTA Wigner Fizikai Kutatóközpont Szilárdtestfizikai és Optikai Intézetének Kristályfizikai Osztályán végeztem.

2. Kísérleti módszerek

A dielektomos méréseket saját összeállítású dielektromos állandó mérőberendezéssel végeztem. A kristály és kerámia minták felületét ezüst pasztával elektródáztam, az így kialakult síkkondenzátor kapacitását (és ezzel a dielektromos állandóját) egy HP 4274 LCR mérőműszerrel mértem 100 kHz-es frekvencián. A ferroelektromos fázisátalakulási hőmérsékletet, T_c -t a dielektromos állandó hőmérsékletfüggésének anomáliájából állapítottam meg. A hőmérséklet mérésének pontossága ± 1 °C volt a PtRh-Pt termoelem BaTiO₃ és KNbO₃ kristályokkal történő kalibrálása után.

Ultraibolya, illetve látható (190 – 900 nm) hullámhossztartományban az abszorpciós méréseket kétsugaras JASCO V550 típusú spektrofotométerrel végeztem, melynek legjobb felbontása 0.05 nm. A Raman spektrumokat Renishaw 1000B típusú mikro-Raman készülékkel rögzítettem 785 nm hullámhosszúságú vörös lézert fényt használva, 1 cm⁻¹-es felbontással. Az infravörös abszorpciós spektrumokat BRUKER IFS 66/v típusú FTIR spektrofotométerrel 400-7000 cm⁻¹ frekvenciatartományban, 0.1 cm⁻¹-es maximális felbontással mértem.

3. Új tudományos eredmények

1. A ferroelektromos kálium-lítium-niobát kristály létezési tartományának meghatározása

Szilárd fázisú kémiai reakcióval kálium-lítium-niobát kerámiamintákat állítottunk elő az irodalomból ismert fázishatárokhöz közeli összetételben. A mintákon végzett dielektromos és röntgendiffrakciós mérések segítségével a mintákban található fázisok azonosítása után megadtuk a ferroelektromos KLN fázis határait a fázisdiagramban.

A KLN szilárd fázis létezési tartományát szűkebb határok között azonosítottuk, mint ahogy korábban a irodalomban leírták. A ferroelektromos KLN fázis tartomány 54 mol% Nb_2O_5 koncentrációnál véget ér. A KLN egyfázis szilárd oldat határain belül a Nb_2O_5 koncentráció végig 50 mol% felett, a Li_2O koncentráció 20 mol% alatt van és a $[\text{Nb}_2\text{O}_5]/[\text{K}_2\text{O}]$ arány mindvégig magasabb mint 5/3.

2. A kálium-lítium-niobát kristály összetételének meghatározása

KLN kristályokon végzett kémiai analitikai vizsgálatokkal megmutattuk, hogy a KLN kristályok nióbbium tartalma folyamatosan csökken a kihúzási hányad növekedésével, azaz a kristály te-

tetejétől az alja felé haladva. A kémiai analitika azonban csak a nióbbium koncentrációt adja meg kellő pontossággal, a kálium és lítium koncentrációt nem. Az összetétel pontos, roncsolásmentes módszerekkel történő meghatározására spektroszkópiai módszereket és dielektromos méréseket használtam.

2. a. Kálium-lítium-niobát pormintákon és KLN kristálymin-tákon végzett dielektromos mérések eredményeit összehasonlítva megállapítottam, hogy a kémiai analitikai eredményeknek megfelelően a KLN kristályok nióbbium tartalma csökken a kristály tetejétől az alja felé haladva. A dielektromos mérések azonban nem csak a kristály nióbbium tartalmára, hanem a K/Li arányra is érzékenyek. A KLN kristályba beépülő OH^- ionok rezgéseikhez tartozó infravörös abszorpciós sávok vizsgálatánál azt tapasztaltam, hogy a 3440 és 3520 cm^{-1} hullámszám értékeknél található abszorpciós sávok intenzitásának aránya érzékenyen változik a kristály tetejétől az alja felé haladva, és függ a kristály nióbbium tartalmától, valamint a K/Li aránytól is.

2. b. Ultraibolya spektroszkópiai mérések során azt tapasztal-tam, hogy az UV abszorpciós él helye (az a hullámhossz, ahol az abszorpciós együttható eléri a 20 cm^{-1} -es értéket) a KLN kristály nióbbium tartalmára jellemző, csökken a kristály nióbbium koncentrá-

ciójának csökkenésével, és nem függ a kristály K/Li arányától. Az UV abszorpciós él sztöchiometriai hibákhoz köthető, a Li helyekre beépülő nióbbium ionoktól (Nb_{Li}) származó hibákkal van összefüggésben. A KLN kristályok Raman spektrumában $x(\text{zz})x$ visszaszórás geometriában azt találtam, hogy a $\sim 640 \text{ cm}^{-1}$ -nél megjelenő NbO_6 oktaéderek rezgéseikhez ($A_1(\text{TO})$ módus) tartozó Raman sáv szintén csak a kristály nióbbium tartalmától függ, a sáv Raman eltolódása növekszik a kristály nióbbium koncentrációjának csökkenésével.

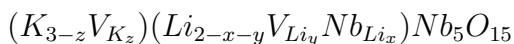
2. c. Az említett mérési módszerek együttes alkalmazásával a kálium-lítium-niobát kristályok összetétele meghatározható. Az analitikai módszerek nióbbium koncentrációra vonatkozó eredményeit felhasználva megadható a KLN kristályok UV abszorpciós éle és nióbbium tartalma, valamint az $x(\text{zz})x$ geometriában felvett $\sim 640 \text{ cm}^{-1}$ -es Raman sáv eltolódása és a kristály Nb_2O_5 tartalma közötti összefüggés, így a kristályminták nióbbium koncentrációja ezekből a mérésekből meghatározható. A KLN kristályokon végzett dielektromos mérésekből a porminták eredményeit alapul véve megállapítható a KLN kristályminták Curie-hőmérséklete és K/Li aránya közötti összefüggés adott Nb_2O_5 koncentráció mellett. Itt figyelembe kell venni a KLN kristály létezési tartományát, amely

határt szab az egyes elemek koncentrációjának.

3. A kálium-lítium-niobát kristály hibaszerkezeti modellje

Elkészítettem a kálium-lítium-niobát kristályok hibaszerkezetének modelljét. Az „alkáli kation vakancia képződési modellben” a Nb^{5+} ionok alrácsa teljesen be van töltve, a többlet Nb^{5+} ionok csak Li^+ helyre épülnek be, az így keletkező többlet töltést Li és K vakanciák (V_{Li} és V_K) kompenzálják, a Li^+ és K^+ ionok nem épülnek be más kationhelyekre, és az oxigén alrácscs teljesen betöltött. Ezzel a modellel a KLN kémiai formulája a következő képlettel adható meg:

ahol x az antisite Nb atomok (Nb_{Li}) száma, y és z pedig a V_K kálium és V_{Li} lítium vakanciák száma. Az össztöltés semlegesség az $y + z = 4x$ egyenlettel adható meg.

A modell segítségével egy adott összetételű KLN mintában meg tudjuk adni a hibák mennyiségét (Nb_{Li} , V_{Li} és V_K). x , y és z a következő értékeket vehetik fel:

$$0.05 < x < 0.13, 0 < y < 0.52, 0 < z < 0.2$$

Ezek az egyenletek a ferroelektromos KLN létezési tartományát határolják a fázisdiagramban, kitűnő egyezésben a röntgendiffrakciós

vizsgálatokból meghatározott fázishatárokkal. A hibamodell alapján megmutattam, hogy a KLN kristályok hibakoncentrációja lineárisan növekszik a többlet Nb_2O_5 tartalommal, és a lítium vakanciák keletkezése domináns. A KLN egyfázis létezési tartományában a hibakoncentráció kb. 2.5 -6.5 %.

4. Alkálifémek beépülése a kálium-lítium-niobát kristályokba

A kálium-lítium-niobát kristály alkálifém helyeinek vizsgálata és a hibamodell ellenőrzése érdekében alkálifémekkel (Na, Rb, Cs) adalékolt kálium-lítium-niobát kristályokat vizsgáltam Raman spektroszkópia és UV abszorpciós spektroszkópia segítségével .

4. a. Megállapítottam, hogy a Na-mal, Rb-mal és Cs-mal adalékolt KLN kristályok Raman spektrumában, $x(\text{zz})x$ mérési geometriában, a $\sim 640 \text{ cm}^{-1}$ -nél megjelenő, NbO_6 oktaéder rezgésekhez tartozó $A_1(\text{TO})$ módus Raman eltolódása, valamint a kristályok UV abszorpciós éle csak a kristályok nióbbium koncentrációjától függ az adalékolatlan KLN kristályokhoz hasonlóan.

4. b. ^6Li izotópos helyettesítéssel növesztett és Na-mal adalékolt KLN kristályok segítségével azonosítottam a K^+ és Li^+ rezgésekhez tartozó fonon módusokat ~ 306 és $\sim 350 \text{ cm}^{-1}$ -nél a KLN kristályok Raman spektrumában. Na-mal és Rb-mal adalékolt, valamint adalékolatlan KLN kristályok összehasonlító vizsgálatával

a Raman spektroszkópiai eredményekből megállapítottam, hogy a Na^+ ionok Li^+ és K^+ helyeket is elfoglalnak a KLN kristályrácsban, a Rb^+ ionok pedig csak K^+ helyekre épülnek be. Ezek az eredmények összhangban vannak az alkáli kation vakancia képződési modellel.

Raman és UV abszorpciós spektroszkópiai eredmények alapján arra következtetünk, hogy habár a Cs^+ ionok nem, vagy csak alig épülnek be a kristályba, a Cs-mal növesztett KLN kristályok sztöchiometriája javul az adalékolatlan minták sztöchiometriájához képest.

5. A kálium-lítium-niobát kristályok fázisátalakulásának vizsgálata

A kálium-lítium-niobát kristályok fázisátalakulásának vizsgálatával tanulmányozni lehet a kristályok relaxor és tipikus ferroelektromos jellegét, amely tulajdonság nagyban meghatározza az alkalmazási lehetőségeket.

Megmutattam, hogy a KLN kristályok fázisátalakulása erősen összetétfüggő. A dielektromos állandó hőmérsékletfüggéséből megállapítottam, hogy a KLN kristályminták a kristály tetejénél relaxor anyagokra jellemző tulajdonságokat mutatnak, míg a kristály alja felé haladva csökkenő nióbbium koncentrációnál egyre inkább

tipikus ferroelektromos viselkedésűek.

Azt tapasztaltam, hogy a maximális dielektromos állandó és a fázisátalakulásra jellemző hőmérséklet a nióbbium tartalom csökkenésével növekszik, a fázisátalakulás diffuzitása a nióbbium koncentráció csökkenésével csökken, és ezekben a függvényekben törés tapasztalható kb. 52 mol% Nb₂O₅ koncentrációnál. Az ennél magasabb nióbbium tartalmú kristályok esetén a fázisátalakulás inkább a relaxorokra jellemző módon történik.

A fázisátalakulás diffuzitásának és az alkálifém rezgési módusokra jellemző Raman sávok félértékszélességének összehasonlításával arra következtettem, hogy a KLN kristályokban a fázisátalakulás során a Li⁺ ionok (lítium vakanciák) mozgása valószínűsíthető.

4. Az értekezés témakörében megjelent cikkek

1. **I. Hajdara**, K. Lengyel, G. Dravecz, L. Kovács, Á. Péter, Zs. Szaller, „Spectroscopic methods for the determination of the composition of potassium lithium niobate crystals”, Phys. Stat. Sol. (c) **4**, 1321 (2007)

2. **I. Hajdara**, K. Lengyel, L. Kovács, Á. Péter, G. Dravecz, Zs. Szaller „Compositional dependence and structure of hydroxyl ion defects in ferroelectric potassium lithium niobate”, *Ferroelectrics* **369**, 98 (2008)
3. Á. Péter, **I. Hajdara**, K. Lengyel, G. Dravecz, L. Kovács, M. Tóth, „Characterization of potassium lithium niobate (KLN) ceramic system”, *Journal of Alloys and Compounds* **463**, 398 (2008)
4. **I. Hajdara**, K. Lengyel, L. Kovács, Á. Péter and Zs. Szaller, „Effect of alkali doping on the Raman spectra of potassium lithium niobate crystals”, *Ferroelectrics* **428**, 57 (2012)
5. Á. Péter, **I. Hajdara**, Zs. Szaller, K. Lengyel, L. Kovács, "Growth and stoichiometry of alkali ion doped potassium lithium niobate (KLN) crystals", *J. Cryst. Growth (elfogadva)*